

Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. A Magyarországi Tanácsköztársaság története

Opponensi vélemény a MTA Doktora fokozat elnyerése céljából benyújtott értekezésről

Apor Péter, PhD., DSc., ELTE HTK TTI

Hatos Pál *Rosszfiúk világforradalma. A Magyarországi Tanácsköztársaság története* című, a MTA Doktora fokozati eljárás keretében benyújtott értekezése – címének megfelelően – a magyar kommun történetének új nézőpontú feldolgozását tűzi ki céljául. A munka ebben a tekintetben része annak az üdvözlendő, friss, a hazai történettudományban is jól érzékelhető fejleménynek, amely több évtizedes érdektelenség után újra felfedezi a Tanácsköztársaság történetét. Jól jelzi ezt a témának szentelt monográfiák gyarapodása, Hatos Pálén kívül Csunderlik Péter *A 133 napos „vörös farsang” – A Magyarországi Tanácsköztársaság rövid története* (2025) című kötete említendő még e helyütt.

Az a tény, azonban, hogy egy már publikált mű a bírálat tárgya, nem feltétlenül könnyíti meg az értekezés bírálójának dolgát. Egy olyan, immár lezárt, véglegesnek tekinthető értelmezésről kell véleményt mondania, ahol már kevés esély mutatkozik az esetleges javaslatok megfogadására, átdolgozásra. Ráadásul, a munkát méltán övező szakmai és tágabb érdeklődésből adódóan számos, magas színvonalú recenzió és kritika előlegezi meg az opponencia folyamatát. Persze, ez a körülmény nem is teszi lehetetlenné a bíráló feladatát. A választott történeti tárggyal kapcsolatos vita, a követendő utak kijelölése és az ellenvélemény megfogalmazása a kutatásokat előre vivő tudományos párbeszéd elsőrendű eszköze, aminél aligha lehetne pontosabban rögzíteni a MTA Doktora fokozati eljárás célját és ethoszát.

Lehetséges-e történeti eseménnyé változtatni az 1919-es proletárdiktatúrát hosszú évtizedek politikai instrumentalizálása után, amelyek a politikai identitás képzés jegyében elválasztották 1919 133 napját az azt körülvevő időbeli folyamatoktól és mitikus keretek közé illesztve egyben állóképpé is merevítették azt? Olyan eseménnyé, amelynek értelmezhető okai és keletkezési körülményei, valamint tetten érhető következményei vannak? A Tanácsköztársaság friss historiográfiája ezzel a szándékkal közelít a proletárdiktatúra történetéhez, és ez alól Hatos Pál munkája sem kivétel. A szerző kiindulópontja az, hogy a proletárdiktatúra egymással látszólag nehezen összeilleszthető szereplőkből és eseményekből álló „lehetetlen története”, amelyet eddig lényegében a politikai propaganda különféle keretei között sikerült csak elbeszélni, magyarázatért kiált. Hatos elsőrendű célja, hogy kiszakítsa 1919 történetét a jobb- és baloldali politikai ideológiák előképének kijelölt szerepből, lebontsa az ezekhez illeszkedő szűk politika-történeti kereteket és a helyükbe a Tanácsköztársaság sajátos társadalmi politika-történetét állítsa. Ez a kettős cél, a proletárdiktatúrát egyszerre nehezen értelmezhető, kivételes jelenségként fenntartani és ezzel egyidejűleg történészként magyarázva mégis értelmezni, sok szempontból azonban megoldhatatlan kihívás elé állítja a munkát. Miközben a könyv számos eredeti lényeglátó megfigyelést és összefüggést tár az olvasó elé, a szerző mintha visszariadna az ezekből adódó elemzési utak következetes végigjárásától. A munka által javasolt elbeszélésben, így, a Tanácsköztársaság végső soron egy groteszk, nagyravágyó kisemberek,

a valóság talaján minduntalan megfeneklő lehetetlen küldetése által mozgatott elképzelt világ része marad. Ez az állítás azonban kellően provokatív és, így, óhatatlanul saját álláspontja megfogalmazására ösztönzi az olvasót.

A politikai mítoszok társadalmi történetek segítségével való lebontására irányuló célkitűzéshez köthetőek a könyv legfontosabb, leginkább előremutató tézisei, azok, amelyek amellet érvelnek, hogy a proletárdiktatúra politikája nem érthető meg anélkül, hogy figyelembe vennénk a nemzedéki meghatározottság, az értelmiségi szerepvállalás, valamint a kormányzás társadalmilag meghatározott lehetőségeinek szerepét. A Tanácsköztársaság a radikális politizálás egyfajta intézményesítésének tekinthető, állítja könyvében Hatos, amely a társadalom, a gazdaság, a kultúra és a politikai gyors, mindent átfogó átalakítását kísérelte meg, félresöpörve egyúttal a felmerülő kétségeket és kritikákat is. A villámléptű és mélyreható átalakítás iránti elkötelezettséget a szerző egy új politikai nemzedék színrelépésével és döntő befolyásával magyarázza. A Tanácsköztársaságot Hatos jelentős részben generációs útnak, a fiatalok vállalkozásának tekinti. A Kormányzótanács, illetve a szélesebb körű vezető elit bemutatásának hangsúlyos eleme ezek korosztályi összetétele, illetve annak kiemelése, hogy számos fontos szereplő a 20-as éveiben járt, miközben az idősebbek is csupán 40 felé közelítettek (91). Az a felismerés, hogy a politikai változások megértését erősíti az azokban résztvevők korcsoporti elemzése, illetve, hogy nem elégséges ezeket pusztán ideológiai hitvallások eredőjeként ábrázolni, fontos, újszerű megközelítésmódokra tesz javaslatot a hazai politika-történetírás számára.

A radikális politizálás intézményesítésének további magyarázata a proletárdiktatúra politikai elitjének szembeszökő értelmiségi háttere. Hatos Pál munkájának a nemzedéki meghatározottsághoz hasonlóan fontos állítása, hogy a társadalmi-képzettségbeli háttér bemutatása nélkül nehezen érthető egy adott politikai gyakorlat milyensége. A különböző értelmiségi szakmák, az újságírás, a hivatalnokság, a tanári pálya, az irodalom vagy éppen a társadalomtudományok művelése fogékonnyá tették a kommün vezetőit a teoretikus, elvont módon végig gondolt politikai gyakorlat, illetve az ezek felsőbbrendűségébe vetett hit iránt. Hasonlóan fontos megfigyelés az is, hogy nem csupán a literátus értelmiség változó mértékű és fajtájú hozzájárulása fedezhető fel a Tanácsköztársaság intézkedéseiben. Legalább ilyen, ha nem jelentősebb a műszaki értelmiség, a mérnökök részvétele a proletárdiktatúrában. Hatos Pál amellet érvel, hogy a rendszerben gondolkodó, illetve a rendszert irányítani képes elmében és kézben hívő mérnökök kulcsszerepet játszottak a gyors és átfogó változásokat uralma alatt tartani képes államba vetett hiten alapuló politikai gyakorlat végrehajtásában.

Hatos könyve ugyanakkor arra is rávilágít, hogy a társadalmat minden ízében átszabni igyekvő hatalomgyakorlásnak a proletárdiktatúrában (is) megvoltak a maga korlátai. A munka különösen fontos észrevétele, hogy a magabiztos kormányzati öntudat és az átfogó társadalompolitikai intézkedések sora ellenére a tényleges politikai gyakorlatot sokkal inkább az olyan lokális társadalmi szervezetek határozták meg, mint a szakszervezetek Budapesten, illetve igen gyakran a korábbi helyi önkormányzatokra épülő direktóriumok vidéken. A helyi társadalmi kötelékek fennmaradása jelentősen átformálja a központi kormányzati intézkedéseket, gyakran az eredeti szándékoktól merőben eltérő következményekkel jár, mint a lakáselosztás központi megszervezése a Tanácsköztársaság idején, amely végső soron

káoszba fulladt és távol maradt attól, hogy ténylegesen csökkentse a társadalmi egyenlőtlenségeket. Hatos Pál könyve így arra is rámutat, hogy a központosított hatalmi erőter, legyen bármilyen jószándék is mögötte, a kormányzás mélyen problematikus formája.

Ezek az elemzések, azonban, nem minden esetben érvényesülnek következetesen. Miközben ezek a tényezők fontos szerepet töltenek be a könyvben a Tanácsköztársaság történéseinek megértése szempontjából, maguk a jelenségek mintha nem igényelnének további magyarázatot. A munka elemzései nem fordítanak kellő figyelmet arra, hogy miért jön létre az 1910-es évek végének „dühös ifjúsága”, illetve milyen társadalmi-kulturális tapasztalatok állhatnak az e nemzedékre jellemző, az általuk réginek minősített világ radikális megtagadása mögött. Kétségtől jelentős e tekintetben a háború tapasztalata vagy éppen a pénzügyi elit gyermekeinek rossz közérzete, ám mindkét tényező csupán a proletárdiktatúra résztvevőinek egy-egy csoportjára vonatkozatható. Hasonlóképpen kevés figyelmet kap az a kérdés, hogyan születik meg az értelmiségi kultúrák magabiztos, a világ átformálásának kétséget nem ismerő öntudata. A különösen a literátus értelmiségre jellemző, a világot megváltani igyekvő messianisztikus küldetéstudat kétségtől kiemelt szerepet játszott ebben a folyamatban, ám ez az attitűd kevésbé volt jellemző a szakértelmiségiekre, mérnökök vagy éppen orvosok csoportjaira.

Különösen érdekes lenne ebben az összefüggésben többet olvasni arról, hogy milyen is volt a társadalmat központi kormányzati beavatkozásokkal vezérelni szándékozó teóriák politikai gondolkodásbeli előtörténete, milyen csoportok képviselték ezt, és milyen intézkedések előlegezték meg azokat a politikai cselekvési formákat, amelyeket a kommün vezetése is oly lelkesen alkalmazott. Fontos lehetne annak beemelése is, hogyan jött létre a radikális politikai válaszok és az alternatív cselekvés lehetősége, milyen feltételei voltak ennek és hogyan teremtette meg ezeket a hagyományos intézményes szerkezet és elíték szétbomlása a háború végére. Ebben az összefüggésben különösen feltűnő a szociáldemokrata politikai hagyományok hiánya a könyvben bemutatott Tanácsköztársaság történetben, amely mintha a meglehetősen összetett és kidolgozott hazai marxista politikai elméletet és gyakorlatot a parlamenti képviselet hiányából levezetve lényegében a demokratikus hagyományok kiforratlanságával és az utcai cselekvéssel azonosítaná (30.).

Ezek a kevesebb figyelmet kapó témák nem egyszerűen az egyéni történetírói ízlés vagy szubjektív érdeklődés – amelyre minden szerzőnek joga van – preferenciáit tükrözik. Ezeknek a kérdéseknek az elhanyagolása valójában fontos szerepet játszik a kötet, a Tanácsköztársaság lényegére vonatkozó fő állításának az alátámasztásában. Különösen világosan látszik ez, ha a szöveget, mint olyan nyelvileg megformált alkotást vesszük szemügyre, amely megteremti a Tanácsköztársaság, mint múltbeli létező világát. A munka stílusa ugyanis nem minden esetben segíti a megértést. Nem mintha önmagában véve a történésznek ne lenne joga saját elbeszélői nyelvet kialakítania. A végső soron a múlt világát (újra)megalkotó történetíró számára a nyelvi megformáltság, a képi eszközök, a történelem poétikája, más szóval maga a történetírás kulcsfontosságú eszközkészlet ennek a célnak az eléréséhez. A múlt nyelvi megalkotása azonban eszköz, ami akkor töltheti be szerepét, ha a poétika, a metaforikus képek jobban érthetővé teszik a vizsgált jelenségek és események

lefolyását, ok-okozati viszonyait, következményeit és végső soron magyarázatot nyújtanak arra, hogy mi miért történehetett. A történetírás végeredményben a történettudomány eszköze.

Első pillantásra úgy tűnhet, a Hatos által előszeretettel használt poétikai eszközök az irónia műfajába illeszkednek, miközben a szerző igyekszik távolságot tartani szereplőinek egykori motivációitól, meggyőződéseitől és nem utolsósorban tetteitől. Közelebből vizsgálva azonban más a helyzet. Hatos elsősorban nem azért tart távolságot az általa vizsgált eseményektől és emberektől, hogy elfogultságmentesen érthesse meg őket. Látásmódjára sokkal inkább egyfajta lekicsinylő attitűd jellemző, amelynek következtében, mintha a vizsgálat tárgya is egyre-másra jelentéktelenebbé válna. A Tanácsköztársaság szereplői jellemzően „balekok”, bohózatba illő figurák; a kommün intézkedései, pedig, gyakran eleve kudarcra ítélt, fellengzős tervekként jelennek meg, amelyek kisszerű figurák nagyzási hóbortjainak tűnnek leginkább. A kommün cselekvői gyakran jelennek meg groteszk alakokként, mint a mozgalmi kirándulásra öltöző, de frontra menetelő Lukács György, akik számukra láthatóan idegen szerepekbe képzelik magukat, mint a Napóleont játszó hadügyi népbiztos, Pogány József. A kötet többször visszatérő képe az események leírása kapcsán, a „hagymázás álom”, amely a Tanácsköztársaságot, mintha valamiféle a valóság érzékelését végletesen elvesztő, irracionális, bomlott elme kivetülésének, fantazmagóriáinak mutatná be. A „proletárdiktatúra, amely már születésekor olyan sérülésekkel jött a világra, amely összeegyeztethetetlen volt az étellel.”, fogalmaz egy helyütt Hatos (80.). Nagyot akarásnak nyögés a vége, lehetett volna akár a könyv végkövetkeztetése is.

Ugyanakkor, ez az inkább groteszk, mintsem ironikus ábrázolásmód messze nem öncélú. A szerző alaposan megfontolt és következetesen érvényesített stratégiája, amelynek segítségével a magyarországi kommün történettudományos értelmezésére és magyarázatára tesz igencsak erőteljes javaslatot. Hatos értelmezésében – mint látható - a Tanácsköztársaság döntően értelmiségi vállalkozás, amelynek minden intézkedését, cselekedetét és történetét vezetőinek gondolkodásmódja, műveltségbeli és képzettségbeli háttere határoz meg. A Kormányzótanács bemutatásánál hangsúlyos szerepet kap meghatározó tagjainak, így Kunnak és Pogánynak, irodalomkritikusi és újságírói múltja, illetve a tény, hogy a földműves előélettel (is) rendelkező népbiztosok, Csizmadia Sándor vagy Nyisztor György mennyire jelentéktelen szerepet játszottak a valódi döntések meghozatalában (79-81). Hatos összegzésében, „A proletárdiktatúra legkevésbé sem a proletárookra támaszkodott, annál inkább a helyüket és szerepüket vagy éppen a hatalomhoz vezető utat kereső értelmiségiekre.” (89.).

Mindez azért fontos, mert a szerző ezzel igyekszik alátámasztani egyik legfontosabb állítását, jelesül azt, hogy a kommün vezetői viszonylag kevés tényleges ismerettel rendelkeztek a korabeli magyar társadalomról és, ebből adódóan, intézkedéseik többsége sem valós társadalmi problémákat célzott meg. A Tanácsköztársaság történetét, ebben a képben, kevésbé politikai vagy társadalmi dinamikák, sokkal inkább szalonokban és idegen földön (Moszkvában) elsajátított teóriák határozták meg. A politikacsinálás elvont, a valóságtól elszakadó elméleti meghatározottságát erősíti a filozófia- és vallástörténeti előzmények hangsúlyos bemutatása. A munka érvelése szempontjából különösen tanulságos a zsidó

messianizmus, önálló fejezet is kapó taglalása (4. fejezet: „Megbízható forradalmár csak zsidó tud lenni”? A „zsidóuralom” legendája). A szerző értelmezésében a judaista vallástörténetben gyökerező, a megváltást elkerülhetetlenül a régi világot gyökeresen átalakító új eljövételéhez kötő hit, olyan kulturális-társadalmi értelemben zárt hagyomány, amely ugyan a zsidó diaszpóra lét és üldöztetés kézzelfogható tapasztalataira adott valós válasz, a tágabb társadalmi szövet egészére azonban csupán mesterségesen kivetülő és erőszakkal ráhúzható elmélet. Miközben a judaizmusból eredeztethető társadalmi messianizmus alapvető jelentőségre tesz szert a Tanácsköztársaság értelmezése során, a könyv elhanyagolja a kommunizmus, mint a történelmi folyamatok végén szükségszerűen bekövetkező beteljesülés világi üdvtörténete számára nélkülözhetetlen keresztény eszkatológia hasonlóan alapos tárgyalását. Ebben az összefüggésben azonban így óhatatlanul felmerülhet a kérdés, hogy a szándékai szerint a kommün és a zsidók kapcsolatának antiszemita mítoszait szétfoszlató elemzés végső soron nem éppen ezeket erősíti-e újra.

Hasonló következtetés vonható le a generációs meghatározottságok bemutatásának közelebbi olvasása nyomán. A könyvben a nemzedéki háttér, mintha önmagában véve magyarázatául szolgálna a kommün történéseire: minél fiatalabb valaki, annál radikálisabb, sejteti a szerző. A szóbeli vagy tényleges erőszak legközelebbi hívei a harmincéves kort sem érték el, mint Szamuely, Korvin vagy Révai, emeli ki, miközben a szélsőségeket majd visszafogni igyekvő szociáldemokraták negyvenes éveik felé jártak (91.). Ugyanakkor Hatosnál a fiatalság jelentőségét nem valamiféle sajátos nemzedéki tapasztalat adja, amelyből a politikai gondolkodás vagy cselekvés e csoportra jellemző módozatai következtek, hanem éppenséggel a politizálásba nem illeszkedő magatartásformák. A könyv több helyütt is visszatérő nyelvi eszköze, mintegy a fiatalság állandó jelzője, a fiatalok és a szerelem természetes, magától értetődő kapcsolata, mint például a Babits bölcsészkarai előadásait a friss tudás és szerelmi hódítás közös céljából látogató ifjú költők és érzelmekkel teli hallgatónők képei (263.). Az olyan visszatérő történetek, amelyek a proletárdiktatúra ifjú vezérkarának és még ifjabb feltételezett női rajongótáborának viszonyát tárják az olvasó elé („a fák tetején pedig elvtársnőknek szólított meztelen modellek hajigálták egymást barackkal”, 254.), a Tanácsköztársaságot pedig egyenesen erotikus fantáziák kivetüléseként mutatják be. Ez a fajta ábrázolásmód elsősorban azt sugallja, hogy a proletárdiktatúra vezetését nem annyira az értelmes és felelős politikai gondolkodás és cselekvés mikéntje foglalkoztatta, hanem az attól lényegileg idegen felelőtlen és felhőtlen szórakozás. A Tanácsköztársaság „ifjúsági kérdéssé” változtatása egyben a kommün depolitizálása is, amelynek segítségével úgy lehetséges a proletárdiktatúra intézkedéseiről beszélni, hogy azokat komolytalanná téve rögvest kétségbe is lehessen vonni politikai tartalmukat. A Tanácsköztársaság alatti kormányzati cselekvés ösztönösnek és indulatok által vezéreltnek látszik, amely egyben szükségtelenné is teszi, hogy a történész további, azok esetleges társadalomkritikai gyökereivel és vonzataival kapcsolatos kérdéseket tegyen fel.

Különösen feltűnő ez a szerzői beállítódás az erőszak, közelebbről a vörös terror értelmezése kapcsán. Bár Hatos Pál jól látja, hogy a háború tapasztalata hogyan járult hozzá széles társadalmi rétegek brutalizálódásához, az erőszak ijesztő mértékű növekedését mégis egyéb, elvontabb, esetenként véletlenszerű személyes karakterjegyekhez köti, mint Szamuely Tibor vélelmezett szadista lelkivilága. A könyvben a Tanácsköztársaság alatti erőszak egyfajta

tragikus katasztrófaként zúdul az az ellen vajmi keveset tenni képes társadalomra. „A történelem megnyitotta az erőszak tereit,” fogalmaz egy helyütt (372.). Az erőszak tereit azonban nem annyira valamiféle nehezen meghatározható, rajtunk kívül eső Történelem nyitotta meg, hanem nagyon is kézzelfogható társadalomtörténeti okok, amelyek alaposabb elemzése gyakran hiányzik a könyv lapjairól. Mit jelent a politikai erőszak gyakorlatai számára a kilátástalan lövészárk-háború elhúzódó tapasztalata? Mi a jelentősége az immár az ország területére is áthúzódó hadiállapot de facto fennmaradásának? Mi a viszony az 1918 őszen kirobbanó társadalmi erőszak és az 1919-es politikai megtorlások között? Mivel magyarázhatók a magyarországi erőszak sajátosságai, különösen, hogy az orosz esettől eltérően Magyarországon nem zajlott kegyetlen és véres polgárháború? Az ezekhez hasonló kérdések rendszeresebb elemzése híján a társadalmi erőszak konkrét történetei helyébe a nehezen megragadható ösztönös dühkitörések véletlenszerű együttállása lép.

A Tanácsköztársaság történetének depolitizálása és egyfajta indulati cselekvésként való ábrázolása fontos következményekkel jár. Miközben a szerző jó érzékkel hangsúlyozza a politikai elmélet és gyakorlat alapvető ellentétét a proletárdiktatúra intézkedéseiben, a teória politikán túli-aluli lélektani folyamatokból történő eredeztetése egyúttal elkerülhetővé teszi annak komolyabb elemzését is, hogy összeköthető-e a kommün elmélete őszinte társadalomjobbító, azaz valódi politikai szándékokkal. Hatos Pál munkájában a Tanácsköztársaság története sok szempontból az alkalmazkodási sikertelenség teoretizálása. A könyvben a proletárdiktatúra történéseinek egyik fő magyarázó tényezője az a kiábrándultság, csalódottság és frusztráció, amit második generációs tőkés-leszármazottak, helyüket nem találó művészek és filozófusok, a társadalom periferiájára szorult vidéki agrárnépesség, illetve nagyvárosi munkások éreztek. Az így megragadott sikertelenség azonban vagy egyfajta „hamis tudat”, a társadalmi elit önmagába forduló büntudata vagy az azt értelmes politikai cselekvésbe át nem fordítani képes társadalmi peremhelyzet sajnálatos, de terméketlen következménye marad. A nagyívű lélektani eszmetörténet elegánsan megkerüli a sikertelenség esetleges társadalomtörténeti okainak a firtatását, azt a kérdést, hogy mennyiben volt lehetséges az alkalmazkodás, hol húzódtak ennek határai és hogyan alakították a sikeres beilleszkedés lehetőségeit a társadalmi egyenlőtlenségek fennálló struktúrái.

Az elsősorban társadalomlélektani működési zavarokkal magyarázott érthetetlen, „lehetetlen” Tanácsköztársaság a magyar történelem kivételes, véletlenszerű, a balszerencse áradásának nyomán összeállt átmeneti állapotként jelenik meg a munkában. A proletárdiktatúra kivételes, „abnormális” történetét ábrázolva a könyv azonban ellentmondásba is keveredik saját forrásanyagával. Hatos Pál könyvében a kommünt leginkább a világháború végével a magyar politika egyfajta tetszhalott, bénult állapota, avagy a „normális” kormányzás lehetőségeinek kimerülése tette lehetővé. A politikai bénultság állapotával azonban nehezen összeegyeztethető a Hatos által is érzékletesen ábrázolt, a társadalom jelentős csoportjainak aktivizálódása, a legkülönbélebb politikai irányzatok intézményesülése és az élénk politikaelméleti vitaélet nyomán kialakuló lázas politikai tevékenység, amely inkább látszik a politikai gyakorlat felszabadultságának, mintsem lebénultságának.

A Tanácsköztársaság kivételességének, lehetetlenségének hangsúlyozása eltereli a szerző figyelmét a sok szempontból összevethető nemzetközi fejleményekről. A magyarországi kommün, ha nem is, mint a nemzetközi forradalmi hullám hazai eseménye, nem volt egyedi jelenség az Európa periferiáin az első világháború végén megszülető nemzetállamok történetében. A közép-kelet európai térség egykori birodalmainak helyén létrejövő új államok területi határait, illetve egyáltalán létét súlyos, polgárháborúkkal is terhes, néhány esetben az 1920-as évek elejéig tartó fegyveres konfliktusok határozták meg. Több éves háború döntött a független Török Köztársaság határaitól, illetve hosszú fegyveres konfliktusnak vetett véget a Brit Birodalomból 1922-ben kiszakadt Ír Szabadállam megalakulása is. Az új nemzetközi rendet meghatározó nemzetállamok sorsát eldöntő háborúkban résztvevők politikai szerveződését gyakran történelmi véletlenek alakították, de bármilyen volt is tényleges formájuk, egymás tükrében látva őket, aligha tűnnek kivételesnek. A tágabb nemzetközi összefüggések bemutatása a Tanácsköztársaságot, ha semmiképpen nem is szükségszerű, de mindenképpen a magyar politika és társadalom változásaiba beágyazódott, kevésbé érthetetlen történetté teszi.

Hatos Pál könyve folyton folyvást új kérdések felé irányítja az olvasót, gondolkodásra késztet és lépten-nyomon vitára ingerel. A magyarországi proletárdiktatúra darabjaira szedett és újra összerakott története fontos kérdésekben kezdeményez vitát és lehet ily módon új kutatási irányok ösztönzője, s vajon várható-e több bármely társadalomtudományos munkától? Mindennek fényében a MTA Doktora fokozat odaítélését feltétel nélkül javaslom.

Budapest, 2026. február 5.

